

РОСІЙСЬКІ ПІДРУЧНИКИ З ІСТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕКОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Олександр Андрійович УДОД,

д-р іст. наук, проф.,
член-кореспондент НАПН,
завідуючий відділом української історіографії
Інституту історії України НАН України
<https://orcid.org/0000-0002-7988-0391>

RUSSIAN HISTORY TEXTBOOKS AS A TOOL FOR DECONSTRUCTING UKRAINIAN IDENTITY

The article analyzes the latest history textbooks that appeared in the Russian Federation at the beginning of the 2023-2024 school year and which teach history to Ukrainian schoolchildren in the temporarily occupied territories of Ukraine. Historical narratives created by the Russian propaganda machine are broadcast through school textbooks and used to destroy Ukrainian national identity. Identity deconstruction is seen as an attack on the mental health of schoolchildren, which is classified by international human rights organizations as a crime against humanity. Specific measures are proposed to carry out “cognitive de-occupation”, to overcome the consequences of indoctrination and militarization of the youth.

Історична освіта, особливо щодо тієї категорії молоді, яка охоплюється середньою школою, як не парадоксально може здаватися на перший погляд, напряму впливає на стан психічного і ментального здоров'я особистості. Згідно з визначеннями Всесвітньої організації охорони здоров'я, ментальне здоров'я – це стан щастя та добробуту, в якому людина реалізує свої творчі здібності, може протистояти життєвим стресам, продуктивно працювати та робити внесок у суспільне життя. Це означає, що ментальне здоров'я об'єднує здоровий дух та психіку людини із соціальним складником. Ментальне здоров'я є важливим для втілення бажань, реалізації цілей, доброго фізичного самопочуття. А з іншого боку – психічне здоров'я кожного індивіда важливе для всього суспільства. Психічно здорова людина може розрізняти свої емоції, керувати ними та гармонійно функціонувати, здатна спілкуватися і будувати стосунки з іншими, позитивно оцінює себе, приймає власні обдумані рішення, нормально адаптується до нових умов життя.

Перебудова шкільного предмету історія, що зараз відбувається в Україні, інтеграція вітчизняної історії із всесвітньою історією, традиційних курсів історії з громадянською освітою створюють беззаперечні переваги для формування особистості з “бездоганним” ментальним здоров'ям. Нові програми та підручники історії розширюють можливості учнів розпізнавати себе в спільноті (від місцевої громади до країни і світу); виплекати свою національно-культурну ідентичність (зокрема, через зіставлення і порівняння, адже ідентифікація – це перманентне співставлення/протиставлення себе з іншими: “Україна – не Росія”); пізнати й зрозуміти себе, своє оточення, рідний край і світ; усвідомити розмаїття та єдність, взаємозалежність світу, сформувані

почуття співпричетності та відповідальності; повніше уявити реальні ситуації та побачити інформаційне поле, з якими доведеться зіткнутися в житті; усвідомити зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім; побачити історичне знання як цілком практичну потребу; сформувати понятійний і методологічний апарат, необхідний для самостійного систематичного вивчення і розуміння історії.

У викладанні історії важливо не уникати складних, трагічних сторінок минулого. Наукове осмислення таких сторінок української історії як Голодомор та інші геноциди мають сприяти подоланню посттравматичного синдрому. Важливо підкреслювати, що український народ з гідністю пережив всі трагедії, не відмовився від своїх національних інтересів. Це формуватиме в учнів відчуття соціального оптимізму, що є важливою (а може й вирішальною) складовою ментального здоров'я.

Здатність отримувати задоволення від життя, бути щасливою – основна риса ментально здорової людини. Щаслива людина – це щаслива нація. Щорічні рейтинги найщасливіших країн світу (World Happiness Report) демонструють цікаву динаміку і закономірності. Так, у 2023 році найщасливішою країною світу стала Фінляндія, вже вшосте поспіль. Україна ж опинилась в кінці списку – на 92 місці. У першу п'ятірку ввійшли, окрім Фінляндії, Данія, Ісландія, Ізраїль та Нідерланди. У звіті WHP зазначається, що за останній рік добробут в Україні постраждав у результаті агресивної війни, розв'язаної Російською Федерацією. Проте згуртованість та спільна мета зблизила українців. “Попри масштаби страждань і збитків в Україні, оцінки життя у вересні 2022 року залишилися вищими ніж після окупації 2014 року, підкріплені тепер сильнішими почуттями спільної мети, доброзичливості й довіри до українського керівництва”, - йдеться у повідомленні [1]. Є серед факторів, що впливають на індекс щастя, ті, що безпосередньо пов'язані із ставленням людей, народів, суспільств до свого минулого. “Щасливі нації” зуміли подолати свою історію, позбутися посттравматичного синдрому, уникли потреби апелювати до історії. Ні у Фінляндії, ні в Данії та інших “щасливцях” в останні роки не спостерігалось пресловутих “боїв за історію”. Відомий політик і інтелектуал Шимон Перес, багатолітній лідер Ізраїлю, який теж у найвищих рейтингах “щасливих країн”, свого часу радив українцям не перейматися минулим, а краще – забути його: “моя перша порада собі, якби я був українцем, була б забути минуле. Історія вже абсолютно несуттєва. Багато хто каже, мовляв, треба вчити історію, щоб не повторювати минулого. На мою думку, це нісенітниця. Ви можете не повторювати помилок минулого, але ви робитимете нові помилки. Минуле має лишатися лише в духовних надбаннях та здобутках культури. Інше не має ніякого значення. Треба навчати молоде покоління вчити історію завтрашнього дня” [2].

Психічні розлади становлять проблему і навіть загрозу, адже сьогодні близько 14% усіх відомих психічних захворювань стосуються власне ментальних проблем. Психічне здоров'я може порушуватися під дією швидких соціальних та політичних змін (зокрема внаслідок воєнних дій). Саме з цією проблемою зіткнулися українські громадяни на тимчасово окупованих Росією територіях – у Криму, Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській областях. Нещодавно український інформаційний простір сколихнула новина про

появу нових російських підручників з історії для старшокласників. За ними, зокрема, намагатимуться навчати і дітей на тимчасово окупованих територіях. Звісно, у цій “літературі” Україну зображено як “ультранацистську” державу. Але ні для кого не секрет, що рашисти використовують історичну освіту з пропагандистською метою, ба більше – намагаються позбавити дітей на окупованих територіях української ідентичності й мілітаризувати їх. І наші учні з Криму, Донбасу, окупованих частин Запоріжжя і Херсонщини перебувають під цим шкідливим впливом – хтось вже десятий навчальний рік, а хтось другий. Якраз в день початку нового навчального року – 1 вересня 2023 р. – громадська організація “ЦПП „Альменда”“ провела брифінг на якому було презентовано результати дослідження на тему “Підручники і війна: навчальна література рф на окупованій території як інструмент знищення ідентичності України”. Це результат спільної роботи педагогів, юристів і правохоронців. У фокусі експертів були підручники з історії Росії, всесвітньої історії, суспільствознавства, літератури, географії, які українська прокуратура вилучила після деокупації Харківщини. Експерти дослідили зміст російських підручників і виокремили ті наративи, які в них закладені та безпосередньо діють на руйнування тієї ідентичності, що вже сформована в українських школярів за попередні роки навчання. На підрив світогляду учнів спрямовані такі постулати, канони, ідеологеми, що пронизують весь російський гранд-наратив: “російський етнос, його культура – це твоя батьківщина”, “русській язик – великій і могутий”, “Росія протистоїть (захищається) колективному Заходу, США, НАТО” та ін. Весь зміст підручників спрямований на формування загальноросійської ідентичності. Вперто просувається наратив “русській народ”, ігнорується факт, що РФ – багатонаціональна держава. А українці – це “іспорченние руськіє”.

Одна з провідних ідей російських підручників з історії – мілітиризація суспільства і героїзація війни: “Жить – родине служити”, готовність померти за інтереси влади. Формування позитивного ставлення до влади (“Цар не винен”, “якщо сказав Путін, значить це правильно” і т.д.) радикальним чином відрізняється від українських реалій і європейського досвіду. Українські підручники з історії не пропагують ставлення до влади як до чогось божественного, натомість у російських навпаки: у розповіді, наприклад, про Івана Грозного (7 кл.) йдеться про те, що функцією царя було молитися, відвідувати монастирі, а якщо він припускався помилок, то в цьому були винні бояри, але ж ніяк не монарх.

Деконструкція української ідентичності досягається шляхом певного позбавлення України суб’єктності. В російських підручниках вона подається як частина Польщі або інших держав. Замість назви Україна вживається термін Військо Запорозьке (7 кл.), південно-російські землі, Новоросія (8 кл.) та ін., ніколи не пишеться про українську націю як народ, мова в російських історичних наративах йдеться про аморфне “населення”.

Відомий британський журналіст Пітер Померанцев, коментуючи антиукраїнський зміст сучасних російських підручників з історії, назвав таку політику Кремля “окупацією мізків” [3]. За оцінками фахівців з міжнародного права, позбавлення українських дітей можливості здобувати освіту згідно з національними культурними традиціями та примусове насадження російсь-

ких історичних наративів теоретично можна розглядати як злочин проти людяності. Прецеденти правової відповідальності за такі злочини в європейській історії були. Так, після Другої світової війни польським судом був притягнутий до кримінальної відповідальності німецького гауляйтера Польщі – за примусову германізацію цивільного населення.

Попереду, після перемоги України в цій війні, на українську історичну освіту, як і на всю освітню систему, чекають важкі випробування – проведення так званої “когнітивної деокупації”, подолання наслідків тривалої індоктринації та мілітаризації молоді, повернення української національної та громадянської ідентичності, відновлення ментального та психічного здоров'я.

Організувати широку інформаційну компанію з участю міжнародних партнерів і правозахисних організацій щодо злочинної діяльності російських окупантів на тимчасово окупованих територіях України по впровадженню російських навчальних планів і підручників, особливо з історії, чим здійснюється психологічне насильство над дітьми, руйнується їхня українська національна ідентичність.

У закладах післядипломної освіти прифронтових областей України здійснити цільову курсову перепідготовку вчителів з метою підготовки їх до так званої “когнітивної деокупації”, озброєння методикою подолання наслідків руйнування національної ідентичності школярів.

Підготувати серію навчально-методичних матеріалів для вчителів, учнів та їх батьків з питань протидії російській історичній пропаганді, критики російських історичних наративів, що направлені на руйнування української ідентичності і широко використовуються на тимчасово окупованих територіях.

Список використаних джерел:

1. Рейтинг найщасливіших країн світу у 2023 році: на якому місці Україна. – URL: <https://informer.ua/uk/rejting-nayshchaslivishih-krajin-svitu-u-2023-roci-na-yakomu-misci-ukrajina>
2. Історичний казус президента Ізраїля Шимона Переса. – URL: https://texty.org.ua/archiveblogs/26208/Istorychnyj_kazus_prezydenta_Izrajila_Shymona_Peresa-26208/
3. Освіта в окупації. Злочини проти української ідентичності. “Світ”, №35-36, вересень 2023 р.